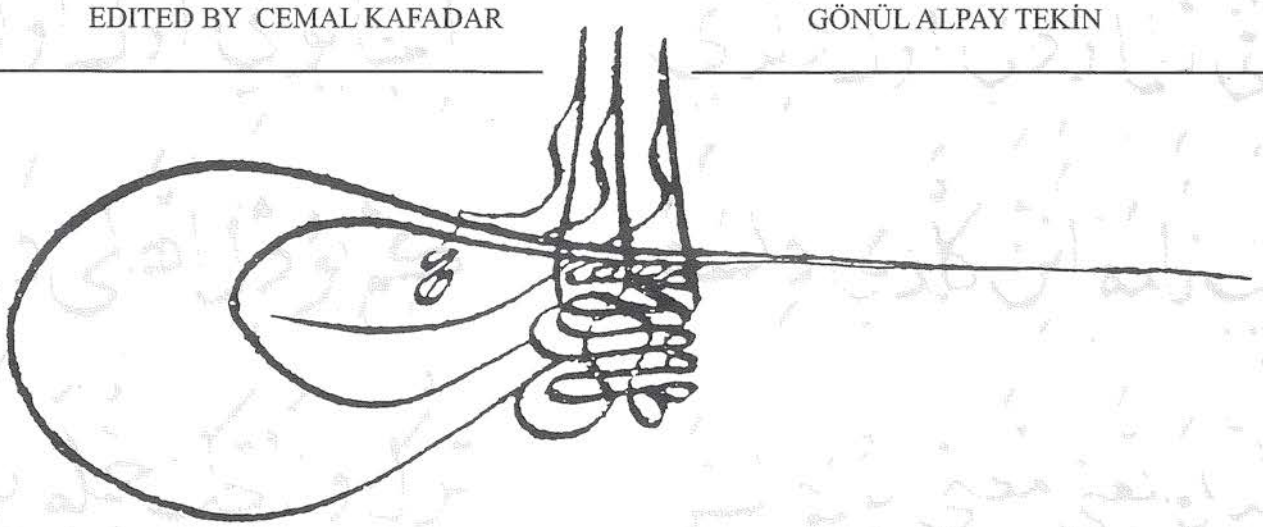
JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
VOLUME 34/II (DECEMBER 2010)
EDITED BY CEMAL KAFADAR GÖNÜL ALPAY TEKİN

FESTSCHRIFT IN HONOR OF
WALTER G. ANDREWS
II

Guest Editor
Mehmet KALPAKLI

Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations
Harvard University
2010

TEBRİZLİ AHMEDÎ'NİN *ESRÂR-NÂME* İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Ahmet KARTAL*

Tebrizli Ahmedî hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. Onun doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi yoktur. Onun, *Esrâr-nâme*'nin yazılış tarihi olan 884/1479'da, Sûfî Halîl'in sözünün geçtiği dönemlerde yer alan bir şâirler ve bilginler zümresi arasında seçkin bir yere sahip olduğu söylenebilir (Ayan 1996: VII-VIII).

Ahmedî'nin iyi bir tahsil gördüğü, Farsça ve Arapçaya hakkıyla vakıf olup Türkçeyi şuurlu kullandığı anlaşılmaktadır. Zira *Yûsuf u Züleyhâ*'da:

Kıssasını Yûsufuñ şerh eylegil
Ser-güzeştin evvel âhir söylegil
Türkî dilince anı kılgıl edâ
Hazz ala andan kamu mîr ü gedâ

beyitleriyle Türkçeye verdiği önemi ifade etmiştir. Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme* ve *Yûsuf u Zelîhâ* isimlerinde iki eseri vardır (Ayan 1996: VIII).

Tebrizli Ahmedî'nin mesnevî nazım şekliyle kaleme aldığı ve 1781 beyitten teşekkül eden *Esrâr-nâme* isimli eseri, 18 beyitlik *tahmîd* ile başlamaktadır. Akabinde *der-medh-i rasûl-i ekrem salla'llâhu 'aleyhi ve sellem* başlığı altında 36 beyitlik manzume ile Hz. Peygamber ile Hulefâ-i Râşidîn'i methedip onların faziletlerini açıklamıştır. Tebrizli Ahmedî daha sonra, beyit sayısı 21 ila 65 beyit arasında değişen 39 tane "sırr-ı Hakk"ı ihtiva eden çeşitli hikâyelere yer vermiştir. Ayrıca *mev'iza* başlığı altında 3 beyitlik bir nasihat da kaleme almıştır. Eser, 77 beyitlik *hâtime-i kitâb* bölümüyle sona ermektedir.

Tebrizli Ahmedî tarafından zamanının itibar sahibi olan Emîr Halîlullah'a ithaf edilen *Esrâr-nâme*'nin bilinen 19 yazma nüshası vardır[1]. Çeşitli kaynaklarda Germiyanlı Ahmedî'ye izafe edilen bu eserin, aslında Tebrizli Ahmedî'ye ait olduğunu Nihat Azamat delilleriyle tespit etmiştir (1988: 358-61). Ayrıca 1996 yılında *Esrâr-nâme* üzerine bir çalışma yapan Gönül Ayan da, bu eserin Ahmedî'nin olmayıp Tebrizli Ahmedî diye anılan başka bir Ahmedî'ye ait olduğunu teyit etmiştir (Ayan 1996: XXVIII).

---

* Eskişehir Osmangazi Üniversites

1 Bu nüshalar ve tavsifi için bak. Ayan 1996: XIV-XX.

Biz bu çalışmamızda, Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'si hakkındaki bazı görüşlerimizi belirteceğiz.

Şekil olarak

Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'si, baştan sona mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. *Esrâr-nâme*, eseri neşreden Gönül Ayan'ın tespitlerine göre, 84 beyit tutan bir girişle başlamaktadır. "Tahmîd" ve "na't"tan sonra 39 "hikâye" ile devam edip "hâtime" ile sona eren eser, 1865 beyitten oluşmaktadır (bak. Ayan 1996). Ancak Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'sinde, "tahmîd"den önce yer alan 84 beyitlik bölüm dikkat çekmektedir. Çünkü mesnevîlerin belli bir tertip özelliği vardır. Buna göre mesnevîlerin "giriş bölümü"nde genellikle "besmele", "tahmîd", "tevhîd", "münâcât", "na't", "mi'râc", "mu'cizât", "din ululârına övgü: medh-i çihâr-yâr-i güzîn, Hz. Hamza ve Abbâs'a övgü, Hz. Hasan ve Hüseyin'e övgü, dört mezhep kurucusuna övgü, 12 İmama övgü, diğer dîn büyüklerine övgü", "şâirleri övgü", "pâdişah için övgü", "devlet büyüğü için övgü", "sebeb-i te'lîf" bölümleri bulunmaktadır (Kartal 2010: 556-76, 610). "İnsan vücudunun bir şehre benzediğinden, akıl ve nefsin orada iş yaptığından ve gönlün Hak hazinesi olup organları ibadete davet ettiğinden" (Yavuz 2007: 211)" bahseden bir bölümle başlayan *Esrâr-nâme* ise, "besmele", "tahmîd" ve "tevhîd"in birlikte ve sırayla işlendiği bölümle devam etmektedir. Bu durumun mesnevîlerin yukarıda belirttiğimiz giriş bölümünün tertip özellikleriyle örtüşmediği dikkat çekmektedir. Burada şu noktanın belirtilmesini de faydalı görüyoruz. Mesnevîlerin doğrudan "Allah lafzının vasfı", "kaleme hitap", "konuya girerek", "dua", "sultana övgü", "bir din büyüğüne övgü" veya "padişaha övgü" manzumesiyle ya da eserin isminin belirtildiği bir beyitle başladığı da görülmektedir (Kartal 2010: 575,-76, 610). Ancak bu bölümlerden sonra, *Esrâr-nâme*'de olduğu gibi "besmele", "tahmîd", "tevhîd", "na't" gibi bölümlerin yer almadığı müşahede edilmektedir. Bu da *Esrâr-nâme*'nin başında yer alan ve "giriş" bölümü olarak nitelendirilen kısımda bir problemin olduğunu ortaya koymaktadır.

Tebrizli Ahmedî'nin eserinin başında bulunan bu kısım, Âşık Paşa tarafından yazılan *Garîb-nâme* isimli mesnevînin ikinci bâbının dokuzuncu hikâyesi ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Her iki bölüm de, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezniyle kaleme alınmıştır. Hatta kafiye ve rediflerinin de büyük oranda birbirlerine benzediği görülmektedir. Ayrıca pek çok beyit ve mısra, her ikisinde aynı olup nüsha farklılıkları dikkate alındığında birbirinden farklı olan beyit ve mısraların da aynı olduğu müşahede edilmektedir. Her iki eserden vereceğimiz aşağıdaki örnek beyitler bunu teyit edecektir:

	Garîb-nâme		*Esrâr-nâme*
955	*Kanı ol kim kendüzinden 'ilm okır*	1	*Kanı ol kim kendüzinden 'ilm okır*
	Gelsün eydün ger ganîdür ger fakîr		*Gelsün eydem ger ganîdür ger fakîr*
956	*Okılum bu mektebün 'ilmin bile*	2	*Okuyalum mektûbun 'ilmin bile*
	'Âlim oldur kendünün 'ilmin bile		*Âlim oldur kendünün 'ilmin bile*
957	*Kendü 'ilmin her ki bildi mutlakâ*	3	*Kendü 'ilmin her ki bildi mutlakâ*
	Kendüzinden yol açıldı ol Haka		*Kendüzinden yol açıldı ol Haka*
958	*Kendüden ol Hazrete çün buldı yol*	4	*Kendüden ol Hazrete çün buldı yol*

	Seyr ider her dem-be-dem ol yoldan ol		*Seyr ider her dem-be-dem ol yoldan ol*
959	*Ol kişi çün kendüden aldı habeR*	5	*Ol kişi çün kendüden aldı haber*
	Ol haberden iş tuyıldı mu'teber		*Ol haberden iş tuyıldı mu'teber*
960	*Gördi kendü cismini bir şehr ulu*	6	*Gördi kendi cismini bir şehr ulu*
	Her ne kim 'âlemde var anda tolu		*Her ne kim 'âlemde var anda tolu*
	.....		.....
988	*Hem hevâ hem fi'l ü fitne hem nifâk*	35	*Hem hevâ hem fi'l-i fitne hem nifâk*
	Berkidüpdür nefsile key ittifâk		*Berkidüpdür nefsile key ittifâk*
989	*Uşbulardur nefse iş ü yârısa*	36	*Uşbulardur nefse eş ü yârise*
	Bunlara benzer dahı ne varısa		*Bunlara benzer dahı ne varise*
990	*Sohbeti dün gün bularun nefsile*	37	*Sohbeti dün gün bularun nefsile*
	Ya'ni ceng itmek dilerler 'aklıla		*Ya'ni ceng itmek dilerler 'aklile*
991	*Cân içinde bu 'ak(ı)l dutmış makâm*	38	*Cân içinde bu 'akıl tutmış makâm*
	Leşkeri birle durur anda müdâm		*'Askeri birle durur anda müdâm*
992	*Cism içinde hem bu nefsün menzili*	39	*Cism içinde oldı bil nefsün yiri*
	Leşkeriyle dün gün anda mahfili		*Leşker ile dün gün anda mahfili*
993	*Bunlar iksi birbirine diş biler*	40	*Bunlar iksi birbirine diş biler*
	Birbirinün hükmini basmak diler		*Birbirinün hükmini basmak diler*
	.....		.....
1032	*Lâ-cerem Hakdan bula her dem meded*	78	*Lâ-cerem Hakdan bula her demmeded*
	Bî- şümâr u bî-hisâb u bî-'aded		*Bî-şümâr u bî-hisâb u bî-'aded*
1033	*'Aşık uşbu ögüdi ilkin sen al*	79	*'Aşık uşbu ögüdi ilkin sen al*
	Bu ögütden olmasun gönlün melâl		*Bu ögütden olmasun gönlün melâl*
1034	*Sen bu 'ilmi kendü cismünde okı*	80	*Sen bu 'ilmi kendü cismünde okı*
	Ger buşup kakır ısan nefse kakı		*Ger puşup kakır isen nefse kakı*
1035	*Kendüzin bilmekdür âhir ma'rifet*	81	*Kendüzin bilmekdür âhır ma'rifet*
	Kendü hâlin bilmemekdür ma'siyet		*Kendü hâlin bilmemekdür ma'siyet*
1036	*Her ki bildi kendüyi bildi Hakı*	82	*Her ki bildi kendüni buldı Hakı*
	Kendüzinde ol kişi buldı Hakı		*Kendüzini bilmeyen oldı şakî*
1037	*Kendüzinden kündüye açıldı yol*	83	*Kendüzinden kendüye açıldı yol*
	Hakka ograr kançaru kim varsa ol		*Hakka ugrar kancaru kim varsa ol*
1038	*İy 'aşık sen kendü nefsün yatlu gör*	84	*İy Hudâyâ togrı yoldan ırmagıl*
	Hak Çalabun rahmetini bulıgör		*Rahmetünden sen bizi ayırmagıl*
	(Yavuz 2000: 211-27;		*(Ayan 1996: 1-6)*
	Altınzincir 1991: 96-101)		

Bu iki eser üzerine yapılan çalışmalardaki nüsha farkları göz önünde bulundurulduğunda, yukarıda verilen örnek beyitlerde görülen bazı küçük farklılıkların da ortadan kalktığı görülmektedir:

954	*Bu iki sultândur âhir iy kişi*	14	*Bu iki sultândur âhir iy kişi*
	Şehr içinde işleden her bir işi		*Şehr içinde işledenler her işi*
	(Altınzincir 1991: 97)		*İşledenler her: İşleden her bir M*

Ayrıca yukarıda *Esrâr-nâme*'de geçen 84. beyit, *Garîb-nâme*'de aynen geçmektedir (Yavuz 2000: 227).

Oysa Gönül Ayan, *Esrâr-nâme* üzerine yaptığı çalışmada bu bölümü *Esrâr-nâme*'nin girişi olarak kabul etmiştir (Ayan 1996: XXXVII). Klâsik edebiyatta mesnevîler en çok *tevhîd* ile başlar. Bunun yanında birçok mesnevî'nin *besmele* ile başladığı da görülür. *Besmele* bazen müstakil bir şiir de olabilir. Şâir *besmele*den sonra *hamd*e geçebileceği gibi, eserine *hamd*i konu edinen bir parçayla da başlayabilir. Bu parçaya *tahmîd* denir (Ünver 1986: 433; Kartal 2010: 556-61). Tebrizlî Ahmedî'nin eserinde *tahmîd* başlığı altında bir bölüm vardır. Şâir burada eserine 3 beyit tutan *besmele* ile başlamaktadır:

Çü Bi'smi'llâhdur her işde miftâh
Anuñla başla kim feth ide fettâh
Her iş k'olmaya anda zikr-i Hak yâd
Nice cehd itse olmaz ana bünyâd
Ki baglu işlerün oldur kilîdi
İrişdüren ümîde nâ-ümîdi (7/85-87)

Şâir daha sonra ise *hamd*e geçer:

Pes andan bendeye hamd oldı lâzım
Dahı şükr ide ni'metde mülâzım
Anuñ hamdıyilen şükrin bilen kul
İki 'âlemde oldur merd-i makbûl (7/88 vd.)

Yukarıda belirtip açıkladığımız hususlardan dolayı, eserin başlangıcının burası olması gerekmektedir. Bu düşüncemizi destekleyen diğer bir husus ise şudur: Gönül Ayan yaptığı çalışmada, *Esrâr-nâme*'nin 19 tane nüshasını tespit ettiğini belirtmekte ve bu nüshaları tanıtmaktadır (1996: XIV-XXI). Eserin başında verilen ilk 84 beytin, 19 nüshadan sadece ikisinde geçmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca 11 nüshanın, doğrudan yukarıda verdiğimiz *besmele* şiiri ile başladığı görülmektedir. Diğer nüshaların baş tarafında ise, eksiklikler bulunmaktadır. Birçok nüshanın özellikle *tahmîd* ile başlaması, bu düşüncemizi hem kuvvetlendirmekte hem de teyit etmektedir. Tahminimize göre, *Garîb-nâme*'nin bu kısmı, ya *Esrâr-nâme*'nin müstensihlerinden biri tarafından bu eserin başına yazılmış ve o nüshadan eseri tekrar istinsah eden kişi tarafından, *Esrâr-nâme*'nin bir bölümü olarak telakkî edilip tekrar yazılmış ya da *Esrâr-nâme*'nin nüshalarından biri tamir edilirken *Garîb-nâme*'nin o kısmı eserin başına yapıştırılmış ve yapıştırılan kısım *Esrâr-nâme*'nin bir bölümü olarak düşünülmüştür.

Netice olarak, *Esrâr-nâme*'nin "giriş" bölümü olarak telakki edilen, ancak Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme* isimli mesnevînin ikinci bâbının dokuzuncu hikâyesi olan ilk 84 beyti

eserden çıkarmak ve eseri *besmele* şiiriyle başlayan *tahmîd* ile başlatmak daha doğru olacaktır. Böyle yapıldığında ise, eserin 1865 beyitten değil, 1761 beyitten oluştuğu görülecektir.

Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Esrâr-nâme*'siyle İlişkisi

Ferîdüddîn Attâr'ın bazı tasavvufî ilkeleri hikâye ve efsaneler yardımıyla açıklamak üzere kaleme alınmış (İbrâhimî 1995: 434) olan *Esrâr-nâme* isimli eseri, gerek konularının derinliği gerekse tasavvufî konuların şerh edilmesi bakımından kendi türünün en önemli eserlerinden biri sayılmaktadır (Attâr 1361: 9). Attâr'ın tasavvufî mesnevilerinin birincisi olduğu tahmin edilen (Ritter 1993: 8) eser, 22 "makâle"den oluşmaktadır[2]. Birinci "makâle" *tevhîd*, ikinci "makâle" *na't* ve *mi'râc*'dır. *el-Makâletü's-sâlise fî-Fazîleti Ashâbihi* başlığını taşıyan üçüncü "makâle"de, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin faziletlerinden bahsedilip övülmüşlerdir. Dördüncü "makâle"yle Attâr eserinin esas kısmına başlar. Attâr bundan sonraki bölümlerde, tasavvufî meselelerden, bu yolun güçlüklerinden, dünyanın değersizliğinden, dünya ve âhiret mutluluğu için ilim, amel ve müşâhedenin gerekliliğinden bahseder. Daha sonra ise insanın, cansız varlıkların ve bitkilerin gelişme devrelerini anlatır (İbrâhimî 1995: 434). Attâr, Tasavvuf usûlü ile mutasavvıfların ilkelerini şerh ve tefsir için her bir makalede pek çok hikâye ve efsane anlatmıştır. Böylece tasavvuf erbabının sözlerinin müphem noktalarını yani anlaşılması güç olan yönlerini şerh ve tefsir etmiştir (Attâr 1361: 9). Bu hikâyelerin beyit sayısı, 2 ila 80 beyit arasında değişir.

Mevlânâ'ya ulaştıktan sonra, onun bazen okuduğu Attâr'ın bu eseri, Türk edebiyatında, özellikle tasavvufî çevrelerde etkili olan eserlerdendir. Eser, edebiyatımızda *Esrâr-nâme* adıyla manzum ve mensur bir dizi eserin yazılmasına kaynaklık etmiştir (bu eserler için bak Ayan 1991: XXVII-XXXV; Kartal 1999: 132-41). Biz, bu eserlerden biri olan Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'sinin Attâr'ın eseriyle ilgisi üzerinde duracağız.

Tebrizlî Ahmedî, eserinin "hikâyet-i hatm-i kitâb" bölümüne, çok tehlikeli hatta kişinin başıyla oynaması gibi sıkıntılı olan İlâhî sırrı açıklama sevdasında olmasından dolayı, "bü'l-hasen ve denî" olarak nitelendirdiği Attâr'a karşı olan hayranlığını dile getiren şu beyitlerle başlamaktadır:

Bu ne sevdâdur ki iy 'Attâr sen
Sırrı fâş itdün kamu iy bü'l-hasen
Korkma mısın pâsişâhun sırrını
Fâş idersin 'âleme sen iy denî
Başladun buncılayın kâr-ı hatar
Başı yola komış olasın meger (155-56/1788-90)

[2]. Ritter, eserin 26 makaleden oluştuğunu belirtmektedir (1993: 8).

Ancak denizdeki coşkunluğun rahmet rüzgârından meydana geldiği gibi şâirin gönlü de, yaratanın verdiği coşkuyla cûş u hurûş eylemektedir. Böyle bir atmosferde, dünyada yaşayan insanların feyiz alıp muratlarına ulaşmaları için, ister canını yüz parça etsinler ister başını gövdesinden ayırsınlar, Attâr'ın ifşa eylediği bu İlâhî sırları, kendisinin de açıklayacağını, geçmişte ve gelecekte var olan bütün sırların bu eser içinde var olduğunu şu beyitlerle dillendirmektedir:

Cûşâ geldi bu dil-i deryâ-yı men
Sen virürsin yine cûş iy zü'l-minen
Bâd-ı rahmetden gelür çün bahra cûş
Lâ-cerem ol bahr olıbilmez hamûş
Ne müdârâdur bu iy merd-i ferîd
Na'ra ur şimden girü hel min mezîd
Ger kılursan cânumı sad pâre sen
Âşikârâ eyleyem bu sırrı ben
Çün seri terk eylerem sır söylerem
Her ne kim didünse bir bir söylerem
Tâ cihân ehli ala andan murâd
Yâdigâr ola cihânda kala ad
Kim bu sırrı tuya kasd-ı Hakk ide
Mürde olursa kefen hem şakk ide
Evvel âhir her ne sır var der-cihân
Bu kitâb içindedür uş iy civân (156/1792-99)

Tebrizli Ahmedî kendi eseri için de, gönül derdinin tercümanı olan ve gönül yakan hikâyelerden oluşan bu kitabın, gönlüne/canına hoş gelen kimse için kıyamet gününde tuhfe/hediye olarak yeteceğini belirtmektedir:

Her kime mûnis olursa bu kitâb
Tuhfe bu yiter ana yevmü'l-hisâb
Derd-i dildendür bunun sözi tamâm
Derd-i dildür anda tuhfe iy hümâm
Kıssa-i dil-sûzdur başdan başa
Yahşı dinle bu sözi sen iy paşa (157/1801-3)

Yukarıda zikrettiğimiz bilgiler ışığında bu eserin, *Esrâr-nâme* adını alması, Attâr'ın aynı isimli eserinden ziyade, burada zikredilen ve anlatılan hikâyelerin hüviyetiyle ilgili gibi görünmektedir. Nitekim Tebrizli Ahmedî, şiir hakkındaki görüşlerini beyan ederken söylediği;

Şi'r kim ola husûsâ sırr-ı Hak
Cân u dil andan ala her dem sebak (157/1812)

beyti de, "can ve gönlün" şiirden ders alması için onun/şiirin sırr-ı Hak'tan yani İlâhî sırdan teşekkül etmesi gerektiği düşüncesi de bunu göstermektedir. Nitekim Gönül Ayan, Attâr'ın *Esrâr-nâme*'si ile Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'si arasındaki ilgiden söz ederken, Ahmedî'nin Attâr'ın aynı adlı eserinden üç tane hikâye tercüme ettiğini tespit etmiş, diğer hikâyelerin menşeini, Attâr'ın diğer eserlerinde aramanın yerinde olacağını belirtmiştir (1996: LXI-LXIV). Biz de bu eser üzerine yaptığımız çalışmada, Tebrizli Ahmedî'nin, eserinde yer alan 39 hikâyenin üçünü Attâr'ın *Esrâr-nâme*'sinden, beşini Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*'sından, birini Attâr'ın *İlâhî-nâme*'sinden ve ikisini Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden tercüme ederek *Esrâr-nâme*'sine aldığını tespit ettik (Kartal 1999: 490-524). Ayrıca Tebrizli Ahmedî'nin, eserini Attâr gibi çeşitli "makale"lere ayırmadığı ve tasavvufî bazı konulara değinmediği de görülmektedir. Hatta Tebrizli Ahmedî, Attâr'dan ayrılarak Türkçe bir isim verdiği hikâyeleri doğrudan anlatmıştır. Bu da, bu eserin hem *Esrâr-nâme*'den bir tercüme olmadığını hem de ondan hareketle yazılmadığını göstermekte olup, eserin adının doğrudan anlatılan hikâyelerin konusundan hareketle konulduğunu teyit etmektedir.

Esrâr-nâme'nin Menşei

Tebrizli Ahmedî'nin, eserinin "Hikâyet-i Hatm-i Kitâb" bölümünde geçen;

Mahrem-i derd ü dil-i 'Attâr ol
Ez-hezârân genc ber-hordâr ol
Hatm-i dür ya'nî bu söz 'Attârdan
Genc-i ma'nî sâhib-i esrârdan
Nâfe-i esrâr olmaz müşk-bâr
Ana 'Attâr olmayınca dest-yâr
Çünki Attâruñ sözi oldı tamâm
Ahmedîye degdi nevbet iy hümâm
Diñle anuñ dahı bir dem sözini
Nice kul itmiş bu yolda özini
Hûşe-çîn-i harmen-i 'Attâr olup
Yola düşmiş nâzım-ı esrâr olup
Fârsiden Türkîye kılmış tercüme
Yâdigâr olmag içün her encüme (159/1828-34)

beyitlerinden bu eserin Attâr'dan tercüme olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim aynı bölümde geçen;

Diseler 'Attâra olmış kıssa-gû
Fahr ola bu söz aña iy mâh-rû (157/1804)

beyti bu hususu teyit etmektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi, bu eser üzerine daha önce yaptığımız çalışmada, Tebrizli Ahmedî'nin, eserinde yer alan 39 hikâyenin üçünün Attâr'ın *Esrâr-nâme*'sinden, beşinin Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*'sından, birinin Attâr'ın *İlâhî-nâme*'sinden ve ikisinin ise Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden tercüme edildiğini tespit etmiştik (Kartal 1999: 490-524). Bu da bizi, eserin Attâr'ın birden fazla eserinden alınan çeşitli hikâyelerin Türkçeye tercüme edilmesiyle oluşturulduğu fikrine götürmüştü. Çalışmayı yaptıktan sonra, Attâr'ın *Musîbet-nâme* isimli eserine ulaştık ve onunla da *Esrâr-nâme*'yi karşılaştırdık. Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'sindeki 25 hikâyeyi *Musîbet-nâme*'den tercüme ettiğini belirledik. Bu tespitimizden sonra, Tebrizli Ahmedî'nin 25 hikâyeyi Attâr'ın *Musîbet-nâme*'sinden, 3 hikâyeyi Attâr'ın *Esrâr-nâme*'sinden, 2 hikâyeyi Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*'sından, 1 hikâyeyi de Attâr'ın *İlâhî-nâme*'sinden tercüme ettiği ortaya çıktı. Ancak tercüme edilen hikâyelerden 4'ü hem *Musîbet-nâme*'de hem *Tezkiretü'l-evliyâ*'da, 1 tanesi de *Tezkiretü'l-evliyâ* ile *Mesnevî*'de geçmektedir. Ayrıca Tebrizli Ahmedî'nin bir hikâyeyi de, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden tercüme ederek eserine aldığı dikkat çekmektedir[3].

Bu durumu bir tablo hâlinde şu şekilde gösterebiliriz:

Tebrizli Ahmedî *Esrâr-nâme*	Attâr *Esrâr-nâme*	Atâr *Musîbet-nâme*	Attâr *Tezkiretü'l-evliyâ*	Attâr *İlâhî-nâme*	Mevlânâ *Mesnevî*
"Hikâyet-i Dîvâneyî der-Zamân-ı Sultân 'Amîd", s. 11-15, 48 b.		27. makalenin 13. hikâyesi, 26 b. / s. 345-46			
"Hikâyet-i Dîvâne-i Dîger Rahmetu'llâhi 'Aleyh", s. 15-9, 46 b.		2. makalenin 6. hikâyesi, 8 b. / s. 179			
"Hikâyet-i Dîvâne-i Berh-ı Esved Rahmeru'llâhi 'Aleyh", s. 24-7, 43 b.		3. makalenin 2. hikâyesi, 55 b. / s.183-85			
"Nûşirevânun Bir Vîrânede Bir Dîvâneye Ugrayup Hikâyetidür", s. 27-30, 35 b.		7. makalenin 2. hikâyesi, 32 b. / s. 208-10			
"Hikâyet-i Dîvâne-i Pehlevân Rahmetu'llâhi 'Aleyh", s. 30-4, 45 b.	s. 126-28, 38 b.				
"Pâdişâhun Dîvâneye Râst Gelüp Vasfı Hikâyetidür", s. 34-37, 38 b.		36. makalenin 11. hikâyesi, 20, b., s. 413-14			
"Hikâyet Fî-Şeyhi 'Âlî Rahmeru'llâhi 'Aleyh", s. 37-40, 30 b.			c. I, s. 104-105		s. 98-99
"Hikâyet der-Şeyh-i Nâm-dâr Rahmeru'llâhi 'Aleyh", s. 40-42, 30 b.		35. makalenin 2. hikâyesi, 42 b. / s. 399-401			
"Bir Yigid Hacc İdüp Ne Gûne Eyledüginün Hikâyetidür", s. 42-44, 26 b.		34. makalenin 8. hikâyesi, 8 b. / s. 396	c. I, s. 176		
"Hikâyet-i Şiblî ve Âşufte Dîvâneî Rahmeru'llâhi 'Aleyh", s. 45-7, 33 b.		2. makalenin 5. hikâyesi, 22 b. / s. 178			
"Der-Hikâyet-i Hindû-yı Şûrîde-hâl", s. 50-3, 30 b.		19. makalenin 4. hikâyesi, 21 b. / s. 289-90			
"Hikâyet-i Hakîm-i Şehr-i Hindû-yı Çîn Vasfıdur", s. 53-7, 43 b.	s. 87-89, 47 b.				

[3]. Mevlânâ'nın, fikirlerinden ve eserlerinden etkilendiği kişilerden olan Attâr'ın hem eserlerini okuduğu hem de eserlerinde yer alan bazı hikâyeleri *Mesnevî*'sinde zikrettiği bilinmektedir.

"Hikâyet-i Hazret-i 'Îsâ ve Meryem", s. 57-61, 49 b.		31. makalenin 1. hikâyesi, 23 b. / s. 369-70			
"Hikâyet-i Sultân Mahmûd-ı Gaznevî", s. 63-5, 25 b.				s. 248-49, 20 b.	
"Hikâyet-i Bâyezîd-i Pîr-zâde", s. 66-7, 21 b.	s. 83-84, 15 b.				
"Hikâyet-i Hazret-i Dâvûd Radıya'llâhu Te'âlâ 'Anh", s. 68-70, 30 b.		33. makalenin 1. hikâyesi, 22 b. / s. 384-85			
"Hikâyet-i Hazret-i Mûsâ Radıya'llâhu Te'âlâ 'Anh", s. 70-3, 37 b.		33. makalenin 7. hikâyesi, 23 b. / s. 388-89			
"Hikâyet-i Bâyezîd-i Pehlevân", s. 73-78, 55 b.					s.204-206
"Hikâyet-i Ebû Mûsâ Radıya'llâhu Te'âlâ 'Anh", s. 78-82, 46 b.		5. makalenin 5. hikâyesi, 17 b. / s. 197	c. I, s. 165		
"Hikâyet fî-Tecellî-i Hak Te'âlâ 'alâ-Mûsâ", s. 86-9, 40 b.		27. makalenin 12. hikâyesi, 14 b. / s. 345			
"Hikâyet-i Şeyh Ebu'l-Hasan Rahmetu'llâhi 'Aleyh", s. 94-8, 42 b.		40. makalenin 4. hikâyesi, 13 b. / s. 443	c. II, s. 212-13		
"Hikâye-i Süfyân Ma'a Bülbül", s. 103-8, 62 b.		6. makalenin 2. hikâyesi, 23 b. / 203-4	c. I, s. 180		
"Hikâyet-i 'Âşık-ı Rûy-ı Ka'be vü Mest-i Hudâ", s. 108-112, 47 b.		Hâtimenin 16. hikâyesi, 26 b. / s. 458-59			
"Hikâyet-i İskender bâ-Hakîm Radıya'llâhu Te'âlâ 'Anh", s. 113-8, 60 b.		38. makalenin, 1. hikâyesi, 11 b. / s. 423-24			
"Hikâyet-i Hârûnu'r-Reşîd Rahmetu'llâhi 'Aleyh", s. 118-23, 65 b.		7. makalenin 1. hikâyesi, 19b. / s. 208			
"Hikâyeti Fî-Sultânı Mahmûd Ma'a Pîr-i 'Azîz", s. 123-7, 41 b.		7. makalenin 9. hikâyesi, 15 b. / s. 213			
"Hikâyet-i Mustafâ ve Melek", s. 133-6, 38 b.		Hâtimenin 9. hikâyesi, 7b. / s. 453-54			
"Hikâyet-i 'Abdu'llâh Ma'a 'Acûze", s. 142-4, 31 b.		18. makalenin 1. hikâyesi, 24 b. / s. 281-82			
"Hikâyet-i Fazlî-i Nâm-dâr", s. 145-7, 33 b.		Hâtimenin 11. hikâyesi, 10 b. / s. 454-55			
"Hikâyet-i Ahmed bin Nasr", s. 148-52, 49 b.		18. makalenin 2. hikâyesi, 38 b. / s. 282-84			
"Hikâyet-i Şiblî-i 'Âlî-mertebe", s. 152-5, 37 b.		Hâtimenin 13. hikâyesi, 13 b. / s. 456			

Bu tablo bize, Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'sini Attâr'ın çeşitli eserlerinde anlattığı hikâyelerinden seçme yaparak oluşturduğunu göstermektedir. Nitekim *Esrâr-nâme*'de anlatılan hikâyelerden kaynağını tespit ettiğimiz 31 hikâyeden 30'una Attâr'ın 4 eserinin kaynaklık ettiği görülmektedir. Buradan hareketle *Esrâr-nâme* için, Attâr'ın manzum ve mensur bazı eserlerinden seçilen çeşitli hikâyelerin Türkçeye manzum olarak tercüme edilmesiyle oluşturulan bir "manzum hikâyeler antoloji"sidir denilebileceğini düşünüyoruz.

Tebrizli Ahmedî'nin tercüme ettiği hikâyelerde şu özellikler görülmektedir: Ahmedî bazen beyitleri doğrudan veya beytin mısralarının yerlerini değiştirerek ya tercüme etmiş ya da mânâsını yorumlamıştır. Bazen beytin bir mısraını tercüme ederken diğerini değiştirmiştir. Beyitlerin mânâsını yorumlayarak genişletirken, bazı beyitleri de

çıkarmıştır. Tebrizli Ahmedî'nin tercüme ettiği hikâyelerde özellikle Attâr'ın kullandığı kelime ve terkipleri kullandığı da dikkat çekmektedir.

Tebrizli Ahmedî, ayrıca tercüme ettiği hikâyelerin sonunda, Attâr'dan ve Mevlânâ'dan farklı bir şekilde çeşitli nasihatler vermekte, çeşitli terimleri ise geniş bir şekilde açıklamaktadır. Bunun yanında Tebrizli Ahmedî'nin, hikâyelerde bazı küçük farklılıklar yaptığı da görülmektedir. Tebrizli Ahmedî Attâr'dan tercüme ettiği hikâyeleri, özüne bağlı kalarak genişletmiştir.

Kaynakça

Altınzincir, Hasan (1991), *Garîb-nâme (1 - 5)*, Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi.

Attâr, Şeyh Ebî Hâmid Muhammed bin Ebî Bekr İbrâhîm Ferîdüddîn Attâr-ı Nîşâbûrî (1336), *Kitâb-ı Tezkiretü'l-evliyâ*, (Mukaddime: Muhammed Han Kazvînî), Du Cild, Çâp-i sevvum, Tehrân.

Attâr, Şeyh Ferîdüddîn Attâr-i Nîşâbûrî (1361), *Esrâr-nâme*, (bâ-tashîh: Doktor Seyyid Sâdik Gevherîn), Çâp-i devvum, Tehrân.

Attâr, Ferîdüddîn 'Attâr Nîşâbûrî (1368), *İlâhî-nâme*, (Tashîh ve Mukaddime ez: Hellmut Ritter), Çâp-i Devvum, İstanbul.

Attâr, Attâr-i Nîşâbûrî (1386), *Musîbet-nâme*, nşr. Muhammed Rizâ Şefîî Kedkenî, çâp-i devvom, Tehrân: İntişârât-i suhan.

Ayan, Gönül (1996), *Tebrizli Ahmedî, Esrâr-nâme [İnceleme - Metin]*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

Azamat, Nihat (1988), "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: *Yusuf u Zeliha, Esrârnâme Tercümesi*", *Osmanlı Araştırmaları*, Sy. VII-VIII, İstanbul: 347-64.

Azamat, Nihat (1989), "Ahmedî, Akkoyunlu (ö. 884/1480'den sonra)" mad., *TDİA*, 11: 167-8.

İbrâhimî, Dâvûd (1995), "*Esrârnâme*" mad., *TDVİA*, 11, İstanbul: 434-35.

Kahraman, Yezdânbahş (1370), *Guzîde-i Dâstânhâ-yi Mesnevî*, Tehrân.

Kartal, Ahmet (1999), *Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kültür Merkezleri -Edebî Açıdan- [XI. Asırdan XVI. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebiyatı ile Fars Edebiyatının Münasebetleri]*, Doktora tezi, Gazi Üniversitesi.

Kartal, Ahmet (2010), *Şiraz'dan İstanbu'a, Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Kurtuba.

Ritter, Helmuth (1993), "Attâr" mad., *İA*, İstanbul: 7-12.

Yavuz, Kemal (2007), *Âşık Paşa, Garîb-nâme I/1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.